

11111

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Nas' jezik

НАШ ЈЕЗИК

Nov. Ser.

НОВА СЕРИЈА

Књ. IV св. 5-8

БЕОГРАД 1953

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Белић: Напомене о српскохрватском правопису	139
2. М. Стевановић: За јединствен правопис српскохрватског језика	149
3. А. Б.: О писању великих писмена	171
4. М. Павловић: Значења придева с наставком <i>-аш</i> и његовим варијантама	175
5. А. Белић: Употреба предлога <i>са</i> уз глаголе <i>писаши</i> и сл. у одре- ђеним значењима	197
6. Б. Милановић: Глагол <i>подлежати</i> — његово значење и вид	203
7. И. Грицкаш: О допусном значењу свезице <i>и</i> и речи <i>иједан</i> , <i>имало</i> , <i>ико</i> и сл.	217
8. Д-р Александар Ђ. Костић: О транскрибовању латинских име- ница у медицинској терминологији	229
9. В. М. Мишовић: О речима <i>никл</i> , <i>кабл</i> и њима сличним	238
10. Р. Димитријевић: Једна занемарена област наставе језика и књи- жевности у нашој средњој школи	243
11. Иван Појовић: Нека размишљања о граматичи и љубитељима нашег језика	253
12. М. С. Московљевић: „Језик“, часопис за културу хрватскога књи- жевног језика	267
13. Језичке поуке	271

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1953

Штампариа и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

ЗНАЧЕЊА ПРИДЕВА С НАСТАВКОМ — АСТ И ЊЕГОВИМ ВАРИЈАНТАМА

IX

Ситуација говорна, синтетички комплекс симултане језичке садржајности у моменту реализовања процеса мишљења, — то је оно што и семантички и структурално уобличава сваку конкретну реч и сваки конкретни облик, а не само реченицу. Отуда, поред већ поменутих неочекиваних примера, имамо у загонетки *јамасџ* (Стојан Новаковић, Српске народне загонетке, 1877, с. 270) — Што ј' унутра шупље, а извана *јамасџо* (напрстак). Тако је један једини пут употребљена реч *рибичасџ*, при опису прављења симита — При размешивању симити се не посипљу брашном, као хлебови и питаре или лепиње, већ се рукама од теста направе четири *рибичасџа* ваљка, који се саставе или следе, па се међу у зејтином подмазане плехове (Ст. Мијатовић, Занати, 1928, с. 70); обично пак рекло би се у виду *рибе* или *риболик* — Упркос *риболиком* репу имала је четири кратке, снажне ноге (Између рибе и сисара, Забавни додаток Нин-а од 10 августа 1952, с. 8). Таквих примера који се ретко, или можда један једини пут јаве има у сва доба. Реч *божурасџ* употребљена је пре педесет година отприлике, при опису једне шаре — С леве и десне стране описаних кругова, тангирајући ове кругове, налазе се као три гране у виду *божурасџом*, са листићима (Српске новине 1903, с. 422). Најзад таква индивидуално употребљена реч јесте придев *куџијасџ*, као карактеристика за резонатор — Исто се то може показати и *куџијасџим* заднивеним обичним резонатором који се може скраћивати и повећавати, тако

удешавати према даној артикулацији (А. Белић, Савремени српскохрватски књижевни језик, I део, Гласови и акценти, 65—66).

Овакви примери управо прецизирају оне процесе које су младограматичари упрошћено назвали аналогизмом. Наставци, дакле, у обичном смислу узето, нису сами собом „продуктивни“, — него је структурално реализовање и у овоме правцу условљено усмереношћу говорног потенцијала и семантичким односима синтетички датих, коегзистирајућих вредности, садржаних у општој клици процеса мишљења. Тако се више-струко проплићу везе између значења придева *лејџирасџ*, *ваздушасџ*, често употребљаваних, и *лејршасџ*, врло ретко потврђеног. С једне стране *ваздушасџ* значи „као ваздух“, дакле емпирички „нематеријалан“, — посматрајући *ваздушасџу*, скоро вилинску маглу (Нови Свет II, 26); у другом пак случају — Дивне сенке у *ваздушасџој* игри изаткаше ми пријатан сан (Грађа Института за српски језик), овај придев значи „као што се изводи у ваздуху“, „као што играју елфе у ваздуху“, дакле „лебдећ“, „лак“, — а тиме долазимо до нијансе значења коју реализује и придев *лејршасџ*, „који лепрша“, па према томе „нереалан“, „лак“, — не „ветропир“, али онај који се лако заноси, као што налазимо у тексту А. Шеное — заборавит ће *лејршасџи* Ромео (Sabrana djela III, с. 86). Слично овим значењима јавља се и значење *сајунасџ*, где у основи није веза са именицом сапун, те ни значење није „као сапун“, већ преко значења *мехур од сајуна* имамо еквиваленцију са *мехурасџ*; како су мехури од сапунице садржајно мехури ваздуха, то је *сајунасџ* добило оно анализирано значење придева *ваздушасџ*, а како мехури лебде у ваздуху, то је значење блиско наведеном *лејршасџ*: скретање тежишта семантичког потенцијала са материје од које је мехур, на динамичност и лебдење мехура, реализује нам овакву нијансу значења. Слично код *шџркљасџ* немамо везу са „шџрк“, већ са глаголском динамиком реткога *шџркљашџи*, а потенцијално условљенога супротним вредностима *шџрушељасџ*, *дежмекасџ*, *здејасџ*. Поменути група типа *будаласџ* ослонац је ретко употребљаваном *аласџ*, *алавасџ*, „алав“, „прождрљив“ са

ослабелом везом према *ала*, и слично *ћуркасѣ* „приглуп“, у вези са фиг. *ћуркица*, које је фонетски диференцирано према дем. *ћурчица*, а у ову живу категорију са вербално динамичком нијансом долази и *замлашасѣ*, *шејрѣљасѣ*, дакле „који се замлећује“, „који шепртља“, и то се најбоље види по томе што су они еквивалентни именицама употребљеним предикативно — *замлаша*, *шејрѣља*. Напротив, *крешенасѣ*, *ајманасѣ* имају врло упрошћен однос према именицама *крешен*, *ајмана*. Независност од етимолошког момента још се најбоље види код придева *бомбасѣ*, за стил у специфичној есејистичкој терминологији, „вископаран“, „са крупним фразама“, као изражај уображености у стилу писца.

Док неки нови придеви успевају са мање или више услова да се одрже, дотле се други губе из употребе, као поменути придев *разликасѣ* из XVII века. *Жуберкасѣ* „који тихо жубори“, романтичарски епитет о лахору: враголасто обиграваше око питког и *жуберкасѣ*ог врела (Шапчанин, Песме, 33), — више се не среће. *Живчасѣ*, *живчасѣ*и шаролик порфир, назван тако због црвене боје камена живца (Тод. Б., 5, 114), не употребљава се више. Није се одржао ни придев *живоѣињасѣ* — На обали неке барице... ствараше се прва ћелија: за кратко време то бјеше алга, љигава, без боје, па онда нешто слузаво, *живоѣињасѣ*о (Vijenac II, 642). Овакви придеви са изразитијим семантичким моментом мање су стабилни, и повећавају број оних придева који се губе или не достигну шири опсег употребе, нарочито ако су дијалекатског карактера.

Анализа извесног броја примера из такозваног општег књижевног језика у неколико пресека, за последњих неколико деценија, даће нам основа за још неке закључке у овоме правцу, осем већ уочених и наглашених.

Пре свега при првим стварањима новог књижевног језика ова категорија не показује велики број примера, али су они карактеристични. Сима Милутиновић Сарајлија у једном делу има, уз друге, два нарочито значајна придева овога типа: *мрколасѣ*, о коњу (Исторія Сербіе, Лайпцигъ 1837, с. 133), а исто тако и *лабудасѣ* — Онъ паши даруе

лиепий неранчно жуте боѐ њурракъ, и добра лабудасѡа хата (ibid., 337). Први од ових придева је у односу према придеву *мрк*, а већ смо видели раније да није добио ширу употребу; други, с односом према именици *лабуд*, није се одржао управо зато што се у народној песми често јавља *лабуд* као именичка одредница у придевско-предикативној улози, а сем тога у свакодневној употреби је за таквога коња придев *бео* или именица *белац* и тур. *ѡогаѡ*, прид. *ѡогаѡасѡ*, а основне семантичке вредности *белац* и *бео* шире су и односе се и на случајеве *релативне* белине; нису *аисолуѡног*, уског значења, те је тиме непотребан придев који би значио „скоро као лабуд“. За право, апсолутно значење белине био је довољан песнички изражај, као у примерима које наводи Караѡић, и у предикативско-придевској и у самосталној именичкој улози (Ти одјаши од коња *лабуда*; Скочи Јован од земље на ноге, |и *лабуда* свога узјахао). Али за језичко осећање овога доба је занимљиво напоменути да је С. М. Сарајлија имао потребу да изрази нијансу „неранцасту“, али није начинио такав придев, већ казује описно — *неранчно-жуѡе боѐ*.

Временску средокраћу између доба које претставља Историја Симе Милутиновића Сарајлије и нашега времена могао би нам претстављати језик једнога, за своје доба врло доброг преводиоца, Окице Глушчевића, те ће се овде дати анализа његовог превода Госпођа Тереза или Добровољци 92 године, приповетке Еркмана Шатријана (Београд, 1886). Ту се већ запажа да је употреба придева типа с наставком *-асѡ* резултанта објективног момента — текста оригинала и општег језичког и индивидуалног језичког осећања преводиочева. Тако се за плаве очи јавља епитет *граорасѡ* (7, 26, 27); *сивкасѡ* је много више пута употребљен, и то са конкретнијом нијансом значења за *илаѡно* (59), затим у два супротна смера кретања семантичког потенцијала: а) с једне стране од тамнога ка блеђем — у *сивкасѡом* диму (50), у том *сивкасѡом* диму (80), и б) супротно, од светлога ка мање светлом — *сивкасѡи* дан (32), *сивкасѡа* светлост (78). — Али већ у изразу *сноп илавичасѡе* ватре (57) осећамо да је овај придев померио значење

с ослонцем на значење које има као епитет у обичнијем изразу *ѡлавичасѡи* пламен; а придев *модрикасѡ* за рану (70) изгледа можда мало слабији, јер из текста се разуме да је рана *модра*. За преводиоца *асѡ* се није показало као „продуктивни“ форманс ни у примеру: У својој старој *сигавој* хаљини (141). За шешир француских војника, за који је доцније био уопштен израз *ѡророгои шешир*, — овде преводилац употребљава одредницу *рогљасѡ* — Командант... у његовој великој *рогљасѡј* капи с перјем (47), Војници с огромним *рогљасѡим* шеширима (22). Најзад из општег језичког осећања *ѡреседласѡ*, обично употребљавано за коња, овде се јавља уз другу именицу — уђе кмет Мајер с његовом *ѡреседласѡом* шубаром (102).

У другом, нама нешто ближем временском пресеку, један добар преводилац, Никола Манојловић Рајко, преводићи роман Марије Рођевићувне Девајтис, не употребљава придеве на *асѡ* у великом броју, мада ту срећемо све основне типове значења: према придеву, за ниансу боје — *жућкасѡе* очи (149), са карактеристичним детаљем — *рашљасѡа* липа (224), по сличности са нечим — гладио *четкасѡу* косу (161), са самосталним значењем — *рудасѡу* (тј. коврцаву) браду (118), и сл. У много случајева где бисмо данас имали придев. са *асѡ* налазимо: или основни придев метафорски употребљен — месец... поглади *сребрном* светлошћу његове мрачне и оштре црте (222), или поређење — бела, као *млеко*, магла (290), или опис — Пастири, терајући стадо низ реку, виђали су понекад чаробницу: из грмља се издизала бела *слична магни* (94).

Отприлике из истога доба, али у другом стилу, били би примери које налазимо у преводу Илијаде од Д-р Т. Маретића (Хомерова Илијада, у Београду 1905). Иако је познато да је имао веома свеже и динамично језичко осећање, — он ипак при овом преводу, под сугестијом грчког оригинала и у тежњи за што једријим стилистичким изражајем, употребљава придеве на *асѡ*, и то ређе у правој нијанси, као за лађе: *кориѡасѡе* (VII, ст. 432, и др.), са зна-

чењем грчке речи „шупље“ (κοίλας νῆας), мада на једном другоме месту за лађу употребљава мање прецизно дат епитет *срѣасѣа*, а за други тип лађе *ѣрбуѣаѣа* (VII, ст. 222); *сјенасѣ* — у гају горском, *сјенасѣом* (XI, ст. 478—479) придев је добио значење „сеновит“, „хладовит“ (ἐν νέμει σκιερῶ). Чешће су овог типа придеви употребљени онде где би се мање очекивали. На неколико места употребио је *грудасѣ* као епитет за Фтију и Троју, и од тих примера истиче се Докле у Фтију дођем у *грудасѣу* мајку оваца (IX, ст. 479; cf. гр. ἐριβόλακα; према речничком значењу за придев ἐριβόλος „врло плодан“, за ораницу, супр. песковит). У обичном говору никада се не би рекло *ѣуѣчасѣ* (cf. грч. ἐπί θρωσμη πέδιοιο), како налазимо у овом преводу — Не знаш ли, како Тројанци на *ѣуѣчасѣом* мјесту пољане | Леже близу лађа (X, 160—161). У значењу „пенушав“ (гр. ἄλος πολιῆς) употребљен је придев *ѣјенасѣ*, очигледно наметнут из метричких разлога — Уз бријег *ѣјенасѣог* мора (I, ст. 350). Исто тако метрички моменат био је пресудан при избору епитета за реч *вино*, гр. αἶθωλα οἶνον — Не једу богови хлеба и не пију *жаркасѣог* вина (V, ст. 341): αἶθωψ није превео ни са *огњени*, ни са *ѣламени*, ни са *огњевиѣ*, *ражарен*, а ни са помереним *жарки*, које је устаљени епитет за реч *сунце*; међутим иако је придев *жаркасѣ* у опозитуму према *жарки*, ипак не значи особину у смањењу, већ пре појачаног интензитета, или бар мало јаче наглашену, јер то, *жаркасѣо* вино, даје животне снаге, даје крви, а и богови су „без крви“ зато што вина не пију (ibid., ст. 342), те се тако индивидуално значење изравнало са *жарковиѣ*, пошто за огањ у преводу, на другоме месту, Маретић употребљава *жарковиѣ*. Најзад је, тако, Маретић начинио придев *сјевкасѣ*, као епитет за лава — Као што *сјевкасѣог* лава од обора говедског гоне (XI, ст. 548), свакако полазећи од значења „који сева очима“, јер с обзиром на боју на другоме месту има епитет *жуѣ* (X, ст. 177), те је таким интерпретирањем везао *сјевкасѣ* за *жаркасѣ*, и једним и другим изразивши исту грчку реч (αἶθωλα οἶνον, αἶθωλα λέοντα). Маретићу је изгледао као најзгоднији епитет за грчка борна кола *кривуѣасѣа* (V. 231).

— па је ипак мало погоднији израз — *облучна кола* — нашао Ившић, приређујући Маретићев превод за издање Матице хрватске од 1948 г.; с друге стране, пак, он је поправио — *шрбушаштој* лађи уместо *шрбушаштој* (VIII, 222).

Превод Олге Којић *Пролећње воде* од Тургењева, из 1923 год., показује примере као: на томе тамном *глинаштом* дну (с. 8), лично на *ћубасћу* кокицу (11), *магла беличаста* (78) *плавичастих* очију (34), али је и лице *црномањашто* (3) место *црниурашто*, девојка је сва *ружичаста* (81) место *румена*; неки придеви за облик и боју нису довољни сами собом да изразе поредбени однос: ту се за маховину каже да је *жушо-љубичаште* боје, као што се у обичном говору додаје *облик* уз придев — *округлашог* облика; место *сребрашто*, имамо према придеву *сребрн* — са *сребрнашто* седом косом (13), а такав је и пример језеро *сребрнаште* боје из превода Марсела Прево Нова женска писма, *сребрнашта* магла (530), *Сребрнашту* маглу додирнуше први зраци месечине (531). На исти начин формиран придев (Нешто мало и *сребрнашто* се праћакну у води) налазимо у причама за децу адаптираним по немачком (Ђира Д. Ранчић, Дечји свет, 1939, с. 47—48), где *сребрнашт* не значи „у мањој мери сребрн“, већ је семантички супротстављено именици, дакле „као сребро“, придев *перјашти* (облаци 44) употребљен је уместо *пиперјашти*. — Преводилац Балзаковог романа Шуани (1930 год.) у свом репертоару има придеве за ознаку боје: стуб *беличастог* дима (167), *беличаст* отсев (133), Одблесак ватре обасјавао је,.. лице *црвенкаштим* сјајем (21); други су сасвим прецизно употребљени, као *кадифашт* поглед (34), док у поменутом преводу Пролетњих вода уместо очекиваних придева на *-аст* — *-кашт* имамо поред *водњикава* (супа, 133) и *кештењавим* (велом, 61), у тесним рукавицама *сиво пепељаве* боје (с. 92), а и боја лица је *кадивена* (12). — Вера Стојић, у преводу *Нилс Лине* (Niels Lyhne) од Петера Јакобсона, поред честих придева за нијансе боја и фиг. *пиперјашт* плашт поезије (1), показује и нов необичан придев — *сушонашт* у пригушеној *сушонаштој* светлости, тј. „као кад је сутон“ (1—2).

У загребачком преводу Љерке Малинар романа *Doživljaji Samuela Pingla* од С. Бељајева (Zagreb 1946) налазимо нешто више примера. Пада у очи и то да за ознаку боје наилазимо на формације типа *-касџ*, *-часџ*: *adv. сивкасџо* (284), *зеленкасџе* очи (291), *модрикасџог* руба шуме (105), у *модрикасџој* води (59), у *љубичасџој* даљини (48), *наранчасџа* цвијета (109), *ружичасџу* боју (216), свијетле *кештењасџе* боје (76), а ту је и *йејеласџ* (за коврчице, 29). Ту се јавља *риђасџ* (77) као еквивалент придева *риђ*. — За нијансу ознаке карактеристичног детаља налазимо *йругасџ* (51, 328), *решеткасџ* (221), доста редак — *канџасџ* (зи шапе, 45) и више пута употребљен облик *йашуљасџ* (за дрвеће 235, змије удаве 116 и др.). За брод употребљен је епитет *шрбушасџ* (53), као у Ившићеву издању Маретићевог превода Илијаде. Али су карактеристични случајеви где придев нема значење извесне сличности, већ има вредност генитива квалитативног — огромно *глинасџо* удубљење је уствари улегнуће у земљишту сачињеном од глине (277), а *баршунасџа* за вјеса је у ствари „од баршуна“ (326). Превод *Uralske bajke* од П. П. Божова (Загреб, 1947 г.) садржи неколико пута *модрикасџ* у значењу „плав“, затим *коврчасџ* (за браду, 25), *лејушкасџа* (22), *будаласџ* (деран 180), али фиг. *сребрне ниџи м. сребрнасџе* (25), и такође од придева формирано *сџакленасџ* (листићи) м. *сџакласџ* (у објашњењу испод текста), затим и овде *риђасџ* = *риђ* (97), и *розикасџ*, мада је *розе* нормални суплетивни корелатив за *ружичасџ*. — С. Винавер у преводу Дикенсовог романа *Мала Дорисџ* (1952) показује виталност досад незабележеним примером *сандрасџ* (за грожђе, укуса садре (с. 9) мада је ту иначе ових придева врло мало. — Ж. Симић, у преводу Дикенсовог романа *Велика очекивања* (1950) употребљава често овакве придеве у првом делу, где преовлађују причања и описи, а скоро их и нема у другом делу, који је типично драматичан. — У преводу романа Гај Манеринг од Валтера Скота (Београд, 1952) налазимо само мали број ових придева — *кожасџ* (347) за кики, више пута *сенкасџ* у стварном значењу, за долину и сл. (148 и др.), али и фигуративно — да назре тамна и *сенкасџа* обличја будућих догађаја (146), тј. фиг. силуете, обресе догађаја.

За значење „безизразан“ употребљен је придев овог типа — *Малишана са сурушкасџим* лицем и ђачком торбицом (511).

Слично је и у листовима. У Забавном додатку Недељних информативних новина од 27 јула 1952 г., за минерал *авалиш* каже се да је *зеленкасџ*, по боји, али по другој особини *љусџичав*. У Политикином забавнику, 26 августа 1952 г. (с. 7) има *сребрнасџ*, нарочито за ноћ обасјану месечином; за воду Мртвога Мора каже се да има *зејџињав* сланогорак укус, дакле — интензитетски јаче него што би било изражено са *зејџињасџ*. — Анализа великог броја примера из Политика од 21 августа 1952 г., допушта занимљиве закључке. Ови примери у већем броју налазе се у рубрици За наше жене — о моди панталона за пижаме и сл. — *џругасџи* (фланели, шантунг), *ружичасџ* (боја панталона), *златнасџа* (боја), *решџкасџ* (део чесме); слично у једном технолошком чланку — *шаласџасџа* (дрвена текстура), и *џеверасџ* (јасен). — У Политици од (10 јануара 1953) овакви придеви и адверби се чешће јављају у прилозима који се тичу тоалете (*од маслинасџо-зеленог* бокса, *сребренасџо-сиве* чарапе, *џругасџ* рам, с. 6). У једном доцнијем броју (10 јануара 1953), у фељтону, при опису дечјих цртежа, имамо — по пет јако дугих и танких *зракасџих* прста. У више бројева Политикиног забавника у току јануара 1953 г. налазимо углавном, не тако ретко, придеве на *-асџ* са компаративном вредношћу: *лејезасџи* корали (у подводним пећинама), *џлочасџе* копите (и оштре, којима ирвас разбија лед), више пута *враголасџ* и др., али су најнеобичнији: језик *џурџијасџ* (у хоботница) и *бичасџ* (завршетак репа у диплодока).

У језику преведених дела ова категорија придева добија више маха него у језику оригиналних дела. Значи да се тежња за одређенијим изражајем условљеним значењима прецизних епитета старих књижевних језика реализује придевима ове формације, некад чак у нијанси која није потенцијално дата. Оригинални писци имају чешће или карактеристичније ове придеве ако су индивидуално изразити, као Сима Милутиновић Сарајлија, мада неки писци са типичном индивидуалношћу немају ову категорију као изразиту (напр. С. Винавер).

за појачана значења неће употребити придев ове формације: *модру*, *прозирномодру* боју (224), волови брдски су *шрбави* (173) а не *шрбушасћи* (cf. *куљав*), и сл.

X

Оно што смо назвали борбом џаставака у ствари није ништа друго до борба потенцијално датих могућности за што адекватнију реализацију, у зависности од говорне ситуације. Две могућности у овоме правцу показују слабљење. Овај тип ако потискује придеве изведене са *-ав*, — то је знак привидне виталности, а уствари је знак мање прецизности. Поред раније наведених примера, ово показује и један из народнога говора Бачке — Ако млада „дречи“ (плаче) кад иде око стола, деца ће јој бити *брундасћа* (жалосна) тј. плачљива (Гласник Етнографског Музеја VII, с. 85) и други из књижевности — ... дању и ноћу падала је једнаким махом лијепа киша, да су већ све *кривудасће* улице промочене биле (А. Шеноа, *Diogenes, Minerva* 1932, с. 9). Такав је и наведени пример из језика М. Крлеже — *илишасћ* м. „плишан“ (за седишта у возу плишом превучена (*Na губу рамети*, 1938, с. 206). Кад *биљка* може бити *зељасћи*, онда код другогодишњих биљака и први стадиум развића може бити *зељасћ* (*Политика*, 23 августа 1952 г., с. 5), а кад *коса* може бити *коврчасћа*, онда се померањем тежишта семантичког потенцијала овај придев везује за носиоца те особине — Сећам се г-ђе Хабл као мале *коврчасће особе* (*Uralske bajke*, 29). — Супротно, продирање форманса *-ав* и потискивање *-асћ*, показује односе у овом правцу у језичком осећању појединаца. Примери су из научно-популарног часописа *Природа* — Подземни је дио ове биљке веома снажно развијен а састоји се из дебелог *колушићавог* поданка и коријеног система (год. XXXIX, бр. 3, с. 104); ту *колушићав* значи сачињен од колутита, док би *колушићасћ* значило да је корен у целини сличан колутиту. У другом примеру — *пахуљаво*, (сјеме, *ibid.*, 112) придев је употребљен на штету прецизности уместо *пахуљасћо*.

Овакви случајеви, дакле, воде или ка извесном диференцирању, или ка непрецизности. Карактеристичан пример био би *беличаст*. За платно освештан је епитет *бело*, као и за кошуљу и махраму, а за лица, са помереним значењем — кад није *прейлануло*, кад није *шамно* — ни *беличаст* ни *белкаст* не би се ту употребили. Паралелно томе је *црн*, коме недостаје *црнаст*. *Црн* и *бео* су квалификативи прецизних претстава, дакле, нешто апсолутно у семантичком смислу, па тек са помераним значењима долазе у однос са *беличаст*, *црнкаст* и сл. *Црнкаст* је остало са ужом семантичком потенцијалношћу — „скоро црн“, „не сасвим црн“, тј. „скоро мрк“, „не сасвим таман“, „мрк“. *Беличаст* се употребљавало у разним ситуацијама, с помереном или фигуративном вредношћу, нарочито за светлост. Отуда Караџић и не даје као тумачење „*subalbus*“, што би одговарало другим случајевима — *subruber* и сл., већ *albidus*, што би било уствари *набео*, који иде ка квалитету белог, а не „у малој мери бео“, па је према томе добро дефинисано у речнику Југословенске академије „што је скоро бело“, „што нагиње ка беломе“; према томе је и прил. *беличасто*. — Камен је *беличаст*, па тако и у поређењу — Изгледа као гладак беличаст, бобичаст камен (Ј. Грчић, Матица IV, 107); *беличаст*и могу бити облаци (Св. Ранковић, Бранково коло 1898 г., с. 134). Преко вредности *беличаст* и основни придев добија такво значење, у штампарској терминологији — *бела* слова су она која нису „масна“, „црна“, тј. слова танких а не дебелих црта. Разлике су веће са преносом у зону светлосних утисака. *Бела смрт* је смрзавање у злокобној, смртоносној белини снега, али *беле ноћи* су поларне ноћи, са непотпуном светлошћу, па се слично може рећи за зору да је *беличаста*, ако се процес мишљења при реализовању реченице оријентише према интензитету светлости, — у *беличаст*ој зори видео је његово *бледо* лице (Нин, Забавни додатак II, 3 августа 1952 г., с. 2), док *ружичаста*, *ружичастих* *врштију зора* (Замуровић, Митолошки речник) има тежиште усмерено према квалификативу нијансе боје као такве. Значење епитета *беличаст* уз именицу *ноћ* може ићи до нијансе *сив* > *језив*, као што у истој броју Нин-а показује убедљиви пример — *Влада* је *чудна*

ноћ. Није били црна. Више *беличасша*, *сива*, и то *шужно сива*, а и фијукање ветра личило је на јецај.

Међутим кад распон семантичког потенцијала није велики, онда значење нема нијанси чак и код разних варијаната форманса. Ово се види по карактеристичним примерима за значење „накисео“. У врло старој књизи Волићевој о виноградарству, II део, доследно налазимо варијанту *кисличасш* (*вкус*, за вино с. 324, 356; за јело с. 304, за опоре плодове с. 334), и прил. *кисличасшо-сладко* (с. 299). За дуг низ деценија овај придев није констатован у штампаном материјалу, већ варијанте *киселасш* и *киселкасш*. Први налазимо у језику А. Шеноа: за патос из кога се осећа воњ влаге (*Celokirpa djela*, 1932, III, с. 13) и др., — дакле, по субјективној орајентацији нешто непријатно, па је тако и у доста честој фигуративној употреби *киселасшо* лице, тј. израз лица, са гримасом каква се изражава на укус нечега киселог, слабије но *кисело лице* (*ibid*, IV, с. 63); тако је и *киселасшти смјех* (*Zlatarevo zlato*, 113). Ближе нашем времену не налазимо у Грађи Академије наука фигуративну употребу овог придева, осим код Драженовића ... као да си га залио оловом, од *киселасша* лица па до оковане пете (*Djela*, III, 306); обично је *кисело лице*, *кисели осмех*, и сл.

Право значење, пак, у интензитетском односу према *кисео*, често се јавља за вино (Гласник Министарства Пољопривреде, 1930, бр. 30; с. 132), за хлеб (М. Бोगић, Тамновање, 1938, 128). Као и ова, тако су и нешто померена значења негативно обојена: *киселасша испарења* (А. Ковачевић, Кријес, 1926 г., 165), или уз појачање одредницом — Испуњен задахом мокрог одела и опанака (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 29), где је и одредница *шежак*, а значи „тешко подношљив“, „непријатан“, појачање потребно утанчаном језичком осећању писца. Појачавања те врсте, пак, нема кад је реч о укусу вина — Попиле три до четири чаше слаба *киселасша* вина (Ј. Козагас, Proza, 260); тако и кад је реч о неуквареном воћу (Ф. Лукман, Селјачки буквар, XVI, 1938, 11), о шљивама нарочито (И. Никетић, С. буквар V, 1937, 36); чак тај придев може имати и позитивну вредност нечег пријатног, као за крушку — месо нешто *мири-*

шљаво и киселашо ((S. Radić; Lički kalendar, 1941, 66), са семантичким паралелизмом сензација чула мириса и чула укуса, дакле вредности допунске а исте интензивности. Таквих вредности има и код писаца (Fr. Kiš, Nasmijani udesi, 1918, 37, и др.).

За последњих скоро тридесет година преовлађује варијанта *киселкаш*, и то са позитивном вредношћу нечега пријатног — сочна *киселкаша* зелена храна (Сељачки буквар, бр. VII, 1939, 10); чај тиме постаје *киселкаш* и миришљав (Политика, 15 априла 1951 г. с. 6), и са транспозицијом чула — *киселкаш* мирис рибизловог лишћа (Т. Кашиковић, превод Замах од Каравајева, 40). Такву варијанту употребљава и М. Крлежа — Влажном *киселкашом* сладу мириса (Povratak F. Latinkicza, 17), *киселкаши* мирис круха (ibid., 27). — Бранко Машић овом примеру обично даје позитиван смер — мирис *киселкаша* пекмеца (Деда Јоксим, 1921, с. 111), али и негативан, са транспоновањем на топлотни осећај — сукљала *киселкаша* запарна топлина (Ljurge, 1925, с. 435). Од С. Батушића пример је позитивне вредности — *киселкаши* алаун (Na dragom tragu, 11). — Новак Симић, пак, употребљава овај пример уз именицу *воњ*, која ту има негативну вредност, па се то рефлектује и на сам придев — *киселкаши* воњ угљевља, дакле — угљен-мооксида (Mlada Bosna, 1930, 68). — *Киселкаши* воњ испаравања у вагону, где реч *испаривања* стварно има резултативно значење *испарења* (Бркић, 68).

Осим анализираних семантичких односа у структуралним опозитумима, јављају се и чисто семантички опозитуми. Називи *брег*, *брдо* и *хум* у географској литератури доста су јасно диференцирани. Али оно што је у једном крају *брег*, у другом је *брдо*, а што је негде *брдо* — на другоме месту је *хум*. Због те релативности, а нарочито код деминутива, јавља се релативна еквиваленција: *брежуљак* — *брежић* — *брешић*, *брдељак* — *брдуљак* — *брдашце* — *брданце* *хумић* — *хумчић* — *песн. хумак*. — Према таквом стању јављају се као еквиваленти квалификатива за терен, земљиште, и то најчешће *брежуљкаш*, у Грађи Академије наука из свих типова народних говора, и код писаца уопште, а нарочито

као војни термин у тактици (код Ђурића, у егзерцирним правилима и упутима за ратну службу, у делима о ратним операцијама од Ж. Павловића, и др.). Тај придев има деминутивски однос према *брдовиш*, *брдасш*, дијел. *брђасш*, а *брежасш* је веома редак, тако да се и не испоставља однос *брежасш*: *брежуљкасш*. Према тима, који би чинили први степен, имамо друге који би чинили стварне деминутивске нијансе — *брдељасш*, *брдуљасш* (ретко), а та им нијанса долази од вредности именице; *узбрдичасш* је у еквивалентном односу према *узбрдан*, и нема деминутивске вредности, јер ни *узбрдица* је нема. — Супротно овоме варијанта *брежинасш* (Пољица, *Zbornik za narodni život i običaje* IX, 1904, 125) ишла би ка аугментативности, изразитије него *брдовиш* и *брдуљаш* (из Поморавља: Где је земља *брдуљаша*, жито је не може бити боље; али у долини поред Мораве има поле готина, забележио Мих. Милинковић). Семантичко језгро, опште значење нечега што опомиње на терен где има неравнина, добија ту, ширу вредност, нешто што би било мање конкретно а више појмовно и чиме свака од конкретних претстава може бити покривена.

XI

Потенцијална вредност овог типа придевског извођења није неограничена. Поред све виталности форманса типа *-асш*, у извесним случајевима они не могу дати потребну нијансу. Мада ће се за ноћ са месечином рећи *месечинасша*, ипак се за ноћ звездама обасјану неће рећи *звездасша*; *звездасш* остаје са ниансом значења „као звезда“, у облику „звезде“, а нијансу „са звездама“, ноћ у којој има звезда, покрива придев *звездана* (ноћ). Слично је у односу *сребрнасш* и *сребрн*; као што је претходна анализа показала, *сребрнасш* је чест у употреби, али где треба појачано значење, долази фиг. *сребрн*, као у примеру — Кроз *коврчасшу* браду провлачиле су се *сребрне* нити (Р. Р. Ваџов, *Uralske bajke*, 1947, с. 25). — *Риболик* се јавља чак и са нијансом „као у рибе“ — упркос *риболиком* репу имала је четири кратке, снажне ноге, на којима је пет прстију било везано кожицом за пливање (Између

рибе и сисара, извештај о палеонтолошким истраживањима у Шведској, Нин, Забавни додаток II, бр. 36, од 10 августа 1952); тако је и *рибљи* довољно прецизан придев за нијансу „као у рибе“, и не појављује се „рибаст“ или „рибљаст“ — ... Тром човек *рибљих* уста, пуних, буљавих очију и црвенкасте косе (*ibid.*), где је *рибљи* истостепено са *црвенкасти* и са *буљав*, место кога бисмо могли имати и *буљаст*; према овоме, раније наведени пример (*рибичаст*) оправдано је сматрати индивидуалним.

Па ипак, механизам употребе овога форманса задире дубоко; он чак може да потисне форманс *-вишти*, као код обнављања сложенице *магличастост* уместо *магловишост* — Видело се црвено сунце на ниској равници обале, у пурпурној *магличастости*, која се брзо претварала у таму (Ч. Дикенс, Велика очекивања, 482). Тог је типа и *ваздушастост* (Ј. Поповић, Сусрети..., 10).

Ширење овога форманса већ смо раније констатовали, а нарочито у наведеним примерима *кушијаст* (резонатор), *божурасшта* (шара у везу). Тако је постао и термин *штреласт* *крстови*. — Разуме се да ће при томе многи дијалекатски придеви овог типа бити за опште језичко осећање нејасни, на пример *брумбуљаст* (за чворновато, квргаво дрво у игри ларда или варда (cf. Ст. Дучић, Племена Куча, 1931, 344); *брусњаст* (стеновит, Павлиновић, Puti, Zadar, 1888, 111), а тако и већ објашњени примери *ћешласт*, *ћераст* и др. Нејасан је у том смислу и *садрасст*, јер се *садра* ретко употребљава. Многи се етимолошки еманципују, као *вижњаст* (за девојчицу), са значењем „сувоњава а ижцикљала“ (cf., Ђ. Верга, Дон Ђезуалдо, 215). Отуда и они многи додире ових придева са придевима других образовања, те ова група, као основна из типа на *-аст*, није најкарактеистичнија. Али, у језичком осећању поредбени моменат живи, и у општој тенденцији за крајним формулисањем и реализовањем процеса мишљења придев са *-аст* јавља се у преводилачком језику и онде где би била освештана компарација — Старица, не слушајући даље, усправљена и *мошњаста* као да је саливена, оде да заузме своје место међу рођацима, који унуташе кад је наишла

(Ђ. Варга, Дон Ђезуалдо, 167), дакле уместо „дугачак као мотка“, „укрутио се као мотка“. Исто тако је стереотипно поређење „блед, побледео као креда“, али у тежњи за крајним изразом јавља се *кредасџ* — Коса, црвена као ватра и *кредасџо* лице испод ње даваху му ружан изглед (Г. Хауптман, Јеретик из Соаве, 36). — Уосталом, такве придеве можемо срести у специфичним говорним ситуацијама — Их, каква је *мошкасџа*, нија ништа елегантна, поред израза Г ле, као да је *прогушала мошку*.

У такве ретке, индивидуалне реализације спадају и *бабасџо* (лице) „јакко збрчкано“, са ослоном на именицу, и *збасџ* (за човека, лице), са ослоном на глагол. Од оваквих случајева није далеко да се светлост карактеристична за сутон, дакле *сушонска*, „као у сутон“, изрази са тежиштем ка поређењу са сутоном — *сушонасџа* — За њега је љубав увек била тиха жеравица, која из своје меке постеље од пепела зрачи равномерном топлином, и у пригушеној *сушонасџој* светлости тананим велом покрива оно што је удаљеније, а оно што је блиско чини још много ближим и приснијим (Нилс Лине, 1,5). — Овде би требало истаћи да има именица од којих се не могу изводити придеви, као *шија*, која нема основне карактеричности; али у сложеници, детермината даје такву основу, те имамо, у говору констатовано *дугошијасџ*, а *кривошијасџ* у Св. Ђоровића — *Кривошијасџи* бркица, који је држао главу као ован (Целокупна дела, VI, 273) — Чак и кад нема потврђеног придева, може се констатовати прилог овог типа, као у једном научном чланку — Ускоро после турбета Хума Шах Султана порушена је џамија Бурмали, тако названа по *сврдласџо* изведеном мунарету њеном (Гласник Скопског научног друштва V, 1929, 251).

Таквих образовања има у већем броју него што се мисли. За црни лук Влад. Карин је употребио *колачасџ* (Србија, 347), мада га иначе зову *колачар*; С. Матавуљ каже *кесерасџа* за браду (Биљешке једнога писца, 1939, 105); за плодове једне врсте кактуса речено је само једанпут да су *сможвасџи* (Политикин забавник, 27 III 1953); за сомборску паприку чуо

сам само једанпут да је *бабурасџа*; за вуну оваца М. П. Шапчанин индивидуално је употребио *бундасџа* (Јавор, 1874, 231), а од метафоре *бундева*. — *Шиква* „глава“ индивидуално употребљавају *бундевасџ* три писца, Б. Б-вић (Гида, С. К. Гласник II, 1901, 169), В. Габрић (*Stihovi i proza*, 1920), Б. Ћосић (Два царства, 1928, 172). — У тежњи да се нађе изразитија реч него *шрбушасџ*, створене су придевске варијанте два степена: за зрна пшенице *бурешасџа* (Вл. Станојевић, Оплемењивање биљака, 36), као и за ларве (Д-р М. Градојевић, Инсекти штетни за воће, 133), и *буренцешасџ* (Д-р М. Радовановић, Хекл, Историја постанка, 437). Тако је индивидуално употребљено и *сланкасџ* (М. Ремарк, Триумфална капија, 37, превод); за крв. Разуме се да при томе има и губљења у прецизности, као што показују примери *седефасџе* ливаде (*ibid.*, 346), *сирасџо* лице (*ibid.*, 134), *бакљасџи* зелени клик (*ibid.*, 356), прил. *слинасџо* (*ibid.*, 166), *баџасџ* комод (прича Маје Зрнић, Политика 14 III 1953), *чинџијасџ* (Ж. Верн, 20.000 миља под морем), за трому жену придев *кравасџа* употребио је једанпут С. Матавуљ, и нико други (Биљешке једнога писца, 1939, 98). Некад, пак, дијалекатски облик нам изгледа као да је ове врсте, тако *мукињасџ* за коња са црвеним пегамма (Дробњаци — Ускоци, по саопштењу проф. Милије Станића).

Ситуационо и индивидуално забележио сам једанпут *ћорасџ*, а само једанпут нашао сам у штампаној речи *арумасџ* (човек). Али, индивидуалне појаве налазимо и уз померање значења: *папучасџ* човек „папучић“, *племенасџ* „жустар“, *џрамичасџи* за украсе у резбарији, а за вино које резни речено је у једном преводу да има *пахуљасџо јасни укус* (М. Ремарк, Триумфална капија, 186). Такав би случај био и у примеру *Сумћорасџе* *облаке* муње су кидале (*ibid.*, 271), према конкретном значењу *арсенасџ* „који садржи арсена“. *Кашасџа* *храна*, пак, не осећа се више као поредбени израз, не изазива асоцијацију са *каша*, већ просто значи „житка“, са осамостаљеним значењем, како смо већ сретали у анализи. Од свих индивидуално реализованих примера са умереним значењем био би најимпресивнији *србендасџ* — не „као Србенда“, већ „онакав какав одговара, личи Србенди“, „веома

изразито националан“, а који сам чуо од М. Вујаклије, сарадника Института за српски језик (Кордун): Он му је на погребу одржао један *србендасш* говор. Највећи број изразито индивидуалних примера налазимо код Исидоре Секулић: *крџасша* плућа (Из прошлости, 306), *жицасш* звук (53), *хумкасши* плато (168), *раздељасша* фризура (69), лице *сунђерасшо*, коса *чућерасша*, и прил. *љиљанасшо* бела постељина (306), *гушћерасшо* испрепуцана зграда (Ђакон Богор. цркве, 13).

У језичком осећању, из типа ових придева, најживља је група за ознаку у мањој мери изражене нијансе боја, и такви се придеви могу јавити сасвим неочекивано, као што сам у обичном говору забележио *кремичасш*, са јасним односом према основном придеву — То није *крем*, то је *кремичасшо*, а од друге, такође врло културне личности, чуо сам *кремасш*.

Код придева на *-асш* изведених од придева, као што је анализа показала, опозитни однос условљава извесну умањеност. Придеви који у себи садрже динамичну вредност, преко ње се везују за глаголску динамику: *гијкасш* „који се гига“ а иза тога „који као да се гига“, из поменуте расправе о старим споменицима Скопља — Каменорез им је у облику сталактита, висећи, врло сложен *гијкасш*, капител минарета је исто тако украшен сталактитима, претежно арапским (251). Отуда је разумљиво што нам се у анализи појавило више примера где имамо ослањање на глаголе но што се то мислило.

Живот ове категорије у језичком потенцијалу изражава се управо у оним примерима који се ретко употребљавају, а нијанса значења им је прецизна. — *Љушкасш* „*subasidus, semiacerbus, acidulus*“ налазимо у Грађи Института за српски језик (Ђ. Николајевић збирка речи, 136), али га имамо и из нама ближег времена, са значењем „помало љут“ — Она тврда, *љушкасша* зрнаца бијаху ми слађа од изабраних гроздова (D. Šimčević, *Mladi dani*, 1919, 81); за плод братковине — Јагоде јој крупне, али су *љушкасше* (Насеља IX, 1913, 210); а са значењем „непријатан“, „опорокиселаст“ имамо тај придев и код Иве Андрића — Вино постаје

љушкасто и мора да се пије у великим гутљајима (Приповетке, 1924, 74). Дакле, *-асш* би одговарало Вуковом *sub* (*subalbus* и сл.), односно застарелом *су-* (*субјел*), однос неупотпуњености, ако се полази од основног придева, а ако се полази од значења карактерисаног са *-асш*, онда иде ка значењу основног придева, и одговара префиксу *на-* у једној мање бројној али прецизног значења категорији — *наглув*, *накисео*, *накрив*, итд.

Иако је у анализи, у VI одељку, констатована разлика у семантичкој природа на *-асш* и деминутивских глагола, ипак, с обзиром на основне категорије сензитивних утисака и језичких реализовања тих утисака постоји извесна, и то карактеристична веза између придева *љушкастш* и глагола необичног нам, али више пута потврђеног. Сима Милутиновић га употребљава — Та соколе нитко ми не люткај (Тројесестарство, 22); али се налази и у речничкој грађи из народа, са значењем „изазивати осећај љуто-непријатно-опорог“ — Зреле (су биле) шљиве и дуго сам пекмез кухала, па опет *љушка* (Грађа, Ј. К. Борјановић, Збирка речи). Мада, дакле, не мора бити непосредне и прецизне везе између поменутих придева и деминутивских глагола, ипак се овакви придеви могу ослањати и на деминутивске глаголе. Иако смо у анализи констатовали да немамо „*пискушасш*“ већ *пискушав* (евентуално и *пискушљив*, за глас), ипак *боцкасш* се не наслања само на именицу *боцке*, већ преко тог резултативно схваћеног значења и на глагол *боцкаши*: *боцкањем* постале рупице, које дају основа придевском значењу. *Змијуљасш* се не ослања само на именицу *змија*, већ индиректно и на глагол за њено кретање — *змијуљашш*, као што је већ раније речено.

На овај начин и придеви на *-асш*, иако не сви, иако не у истом степену, иду у веома значајну психолошко-језичку категорију значења умањеног интензитета, а која је изразита нарочито код именица, дакле у статисти, *з* и код глагола, у језичкој динамици. — Код именица овај однос према основној именици може бити не само двостепен, већ и вишестепен. Из односа *девојка*: *девојчица* и *девојче*: *девојченце* успоставља се однос *девојка*: *девојче* и *девојчица*: *девојченце* према једнакости

девојчица = *девојче*. Слично је *брег*: *брежић*, *брешчић*: *брежуљчић*, или *деше*: *дешенце*, хипокр. *дешешце*. — Глаголи као *пискушаши*, *говоркаши*, *цвркушаши* показују интензитетно слабију нијансу према *пискаши*, *говориши*, *певаши* (комплетивно, за птице; *цвркаши* је мање обично). Тако према *дремаши* имамо *дремкаши* и *дремнуши* (тј. мало, лако и за тренут), а затим по другој линији везе и *дремуцаши*. Типичан комплексиван однос постојао би између *лајаш* и *лавуцаши* (У потоку бијела куца *лавуца* „Караџић” II, 1900, 156). Овакве односе употпуњавају придеви, мада мање карактеристично. Таквих односа има у тзв. дечјем језику (Ahnen-sprache): *бујиши*: — *бујкиши*, *пајиши* — *пајкиши*, са хипокористичком примесом.

У анализи смо двапут констатовали да се на придеве типа са *-аш* преноси деминутивноост именице (*змијуљичаш*, *сабљичаш*); а и код глагола бива, само веома ретко, такве везе (упор. *љушкасш*; *гишкасш* преко везе *гибак*: *гибаш* се; *жуберкасш* преко *жуберкаши*, и сл.), а број ових повећава се формацијама из специфичних говорних ситуација, у шали или при шегачењу (он је *дремкасш*; она је *цвркушаша*, ако много прича, успијајући уснама); хипокористичке ниансе, иако ретко, може бити и код ових придева у специфичним говорним ситуацијама.

Што се тиче степена интензитета значења, он је код ових придева различит. Код прве групе поредбени моменат је више стилистичке него језичке природе, и не осећа се деминутивски. Прави однос умањеног интензитета значења управо проистиче из саме структуре у вези са семантичким вредностима. Осем оне која значи рефлектовање именске или глаголске деминутивности на изведени придев, праву деминутивску вредност имамо из опозитног односа према основном значењу придева, при извођењу од придева. Дакле, сам наставак није битна ознака, али постаје у многим случајевима средство механизовања.

Мање карактеристична као појава, придевска „деминутивност“ има такође значаја да би се, после проучавања деминутивности у именица и глагола, могла ближе проучити деминутивност као општа психолошко-језичка категорија.

М. Павловић